

OZOD SHARAFIDDINOV - ZAMONAVIY O‘ZBEK ADABIY TANQIDCHILIGINING ZABARDAST VAKILI

Tulisheva Gulzina Ravshanovna

Jizzax DPU o‘zbek tili va adabiyoti

kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligining rivojlanish bosqichlari Ozod Sharafiddinov tadqiqotlari misolida tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: Adabiyotshunos, tanqidchi, milliy, umuminsoniy, ijod, adabiyot, maqola, fikr.

Abstract: The article analyzes the stages of development of Uzbek literary studies and criticism on the example of Ozad Sharafiddinov’s studies.

Key words: Literary critic, critic, national, universal, creativity, literature, article, opinion.

Аннотация: В статье анализируются этапы развития узбекского литературоведения и критики на примере исследований Озада Шарафиддинова.

Ключевые слова: Литературовед, критик, национальное, общечеловеческое, творчество, литература, статья, мнение.

KIRISH

Milliy mafkura va Istiqlol g‘oyalarining ilm-fan, xususan, o‘zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligiga singib borish jarayoni badiiy asarlarning xolis, ilmiy tahlil va talqin etilishida namoyon bo‘layotir. Bu jihatdan Ozod Sharafiddinov ijodi muhim ahamiyat kasb etishi shubhasizdir. Hozirgi paytda o‘zbek tanqidchiligi uchun milliy va umuminsoniy g‘oya va qadriyatlarni tarannum etish, istiqlo

mafkurasiga zid g'oyalarning zararli mohiyatini ochib berishga e'tiborni kuchaytirish zarur va bu muhim, mas'uliyatli bir vazifadir. Ozod Sharafiddinov asarlarida ta'kidlanganidek, hayot va ijoddagi maxdudlik va fikr qashshoqligiga qarshi kurashish, bahs-munozara, oshkora tanqid va tahlillar orqali mafkuraviy muhitning sog'lom bo'lishi va tafakkur erkinligiga erishish asosiy muammolardan sanaladi. [1-14]

XX asr o'zbek adabiyoti va tanqidchiligi boshidan kechirgan murakkab davrda shakllangan adabiy tanqid ruhida millatparvarlik, xolis adabiy talqinga intilish tamoyili yetakchi edi. Afsuski, sho'rolar davrida adabiyot kabi tanqid ham hukmron kommunistik mafkuraga bo'ysunib, uning "dastyori"ga aylanishga majbur bo'ldi. Totalitar jamiyatdagi mash'um siyosiy-mafkuraviy tizim ijod erkinligi, xolis va haqqoniy tahlil va talqinga imkon bermaganligi achchiq haqiqatdir. 1980-yillardagi qayta qurish jarayonlari bilan adabiy-tanqidiy tafakkurda ham oshkoralik va ijodiy shijoatkorlik sezila boshladi. Badiiy ijodda bo'lganidek, adabiyotshunoslik sohasida ham ma'naviy qadriyatlarni, adabiy va tarixiy manbalarni xolis o'rganish, ularni tahlil va talqin qilishda yangicha mezonlar asosida yondoshish imkoniyati paydo bo'ldi.

Tanqid va adabiyotshunoslikda badiiy tahlil jarayonida ontologik va sistem tahlil usullari nisbatan yetakchilik qilishi va ilmiy-qiyosiy tahlilga e'tibor kuchaygani, Navoiy davri va Sharq adabiyotshunosligining o'ziga xos poetika maktabi sifatida tan olinishi, hozirgi globallashuv jarayonlarida adabiyotlararo ijodiy ta'sir va an'ana muammolarini o'rganishga alohida e'tibor qaratilayotgani va bu yo'nalishlarda salmoqli tadqiqotlar yaratilgani tanqid va adabiyotshunoslikning ijobiy tamoyili va jiddiy samarasidir. Biroq shularga qaramay, o'zbek adabiy tanqid va adabiyotshunosligining keyingi yarim asrlik faoliyati va rivoji, yutuqlari va muammolari maxsus ilmiy tadqiqot shaklida tahlil markaziga qo'yilmagan. Xususan, bu jabhada noyob iste'dodi va betakror ijodi bilan alohida ajralib turgan Ozod Sharafiddinovning boy va rang-barang adabiy-tanqidiy asarlari o'zida davr ruhi va muammolarini aks ettirishi bilan muhim tarixiy-ilmiy va ma'naviy-estetik ahamiyat kasb etishi shubhasizdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Jahon adabiy-estetik tafakkur olamida alohida o‘rin egallagan Aristotel, Forobiy, Navoiy kabi buyuk mutafakkirlarning noyob asarlari hamda keyingi asrlarda bu sohada ulkan ilmiy-adabiy meros qoldirgan Gegel, Bualo, Belinskiy, Morua, M.F.Axundov, Fitrat, Konrad, Lixachev, Baxtin, Bertels kabi allomalar ijodi adabiyotshunoslikda alohida tilga olinadi. Ana shunday buyuk siymolardan biri - O‘zbekiston Qahramoni, Davlat mukofoti laureati zabardast tanqidchi va adabiyotshunos, mohir tarjimon va publitsist Ozod Sharafiddinovning serqirra ijodi ma‘lum darajada o‘rganilib kelinmoqda. Alloma tavalludining 70 va 80-90 yillik yubileylari munosabati bilan qator anjumanlar o‘tkazildi. “Matonat va muhabbat”, “Zamondoshlari xotirasida” to‘plamlari bosilib chiqdi. Abdug‘afur Rasulovning “Ozod Sharafiddinov” risolasi nashr qilindi. Shuningdek, XX asr adabiyoti, tanqid-adabiyotshunosligi muammolariga bag‘ishlangan tadqiqotlar, monografiya va dissertatsiyalarda ham Ozod Sharafiddinov ijodiga ko‘p bora murojaat qilingan. Olimning ijodiy faoliyatining muayyan qirralarini yoritishda adabiyotshunoslar -- H.Yoqubov, B.Nazarov, A.Rasulov, S.Sodiqov, I.G‘afurov, N.Karimov, U.Normatov, H.Umurov, S.Umirov, N.Xudoyberganov, U.Qosimov, A.Nosirov, R.Qo‘chqorov, B.Karimov, T.Yo‘ldoshev, N.Yo‘ldoshev, M.Qo‘chqorovakabilarning ishlarini ko‘rsatib o‘tish lozim. Ammo ulardagi davr siyosati va hukmron mafkura talablari bilan bog‘liq ayrim yuzaki qarashlar, xususan, Cho‘lpon, Hamza, G‘.G‘ulom, Qahhor, E.Vohidov, A.Oripov, Tog‘ay Murod va boshqa adiblar hayoti va ijodi bo‘yicha biryoqlama talqinlar qayta baholanishi, muayyan tuzatish-o‘zgartirishlar kiritilishi, bahsli fikr va xulosalarga munosabat bildirilishi hamda ayrim noaniqliklar bartaraf etilishi zarurati tug‘iladi. Shu bois ham Ozod Sharafiddinovning tanqidchi-adabiyotshunoslik va tarjimonlik faoliyatini adabiy jarayon bilan bog‘liqlikda o‘rganishga ehtiyoj yanada ortadi.

XX asr o‘zbek adabiyoti va tanqidchiligi tarixini, kengroq qilib aytsak, xalqimiz ma‘naviyati va tafakkuri rivojini Ozod Sharafiddinov ijodiy faoliyatisiz to‘liq tasavvur etib bo‘lmaydi. “Keyingi 50 yilda faoliyat ko‘rsatgan adabiyotshunoslar, publitsistlar silsilasida Ozod Sharafiddinovning nomi alohida bir cho‘qqi yanglig‘ ko‘zga tashlanb

turadi. Ozod Sharafiddinov o‘zidan o‘lmas ijodiy meros qoldirdi. Bu ijod nainki bir insonning, balki butun bir millatning faxru g‘ururi bo‘la oladigan ijoddir.”[2-12] O‘zbekiston Qahramoni Abdula Oripovning bu samimiy e‘tipofi butun adabiy jamoatchilikning va ziyoli xalqimizning ham yakdil bir bahosi deyish mumkin. Bu tarixiy haqiqat birinchi Prezidentimiz I.Karimovning so‘zlarida ham teran ifodasini topgan edi: “Ozod Sharafiddinov hayotda ham, ijodda ham o‘zining haqqoniy so‘zi, iroda va matonati bilan yurtdoshlarimizga, avvalambor yoshlarimizga ibrat bo‘layotgan, tom ma‘nodagi ma‘rifatparvar insondir”. Haqiqatan ham, Ozod Sharafiddinov tanqidchi o‘z iste‘dodi va yorqin shaxsi bilan adabiy jarayonda va badiiy ijod olamini rivojlantirishda qanchalar ulkan rol o‘ynashi va qudratli ta‘sir ko‘rsatishi mumkinligini yaqqol isbotlab bera oldi.

NATIJALAR

Ozod Sharafiddinovning nodir iste‘dodi, badiiy ijod va estetik tafakkur rivojidagi va ayniqsa adabiy tanqidchilik sohasidagi beqiyos xizmatlari bu olimning g‘oyat serqirra va betakror bir siymo bo‘lganini ko‘rsatadi. O.Sharafiddinov fenomenining hayratli bir jihati ham shundaki, uning ilk chiqish laridayoq yorqin namoyon bo‘lgan tug‘ma tanqidchilik talanti hech qachon xira tortmadi, shoirona qalb ehtirosi va jo‘shqin ilhomi umrining so‘ngiga qadar susaymadi. Bu haqda O‘zbekiston Qahramoni, mashur shoirimiz Erkin Vohidov aytgan samimiy fikrlar millionlab kitobxonlarning ko‘nglidagi yakdil fiklarni ham ifodalagan: “Ozod SHarafiddinov XX asr adabiy muhitida o‘z ibratli shaxsiyati, mustahkam e‘tiqodu dunyoqarashi bilan ziyolilarimiz ning butun bir avlodi uchun namuna bo‘lib tanilgan alloma. Bunaqa odamlarni xudoyim bizning baxtimizga, jamiyat baxti uchun beradi”.

Ozod Sharafiddinovning tanqidchilik iste‘dodi va ijodiy salohiyati nechog‘lik serqirra va samarali ekanligini tasavvur etish uchun loaqal u kishining badiiy ijod va adabiyotshunos likning qanday dolzarb va murakkab mavzu va muammolarini teran yoritib berganligini bir qur esga olaylik. Birgina XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi masalasini o‘rganishni olaylik. G‘oyat murakkab va ziddiyatli kechgan bu davr

adabiyotning o‘nlab atoqli vakillari hayoti va ijodini mufassal yorituvchi ko‘plab yirik tadqiqotlar, darslik, monografiya va salmoqli to‘plamlarining aksariyati bevosita Ozod Sharafiddinov rahnamoligi va mutasaddiligida yuzaga kelgan. Bu haqiqatni va bularning evaziga sho‘ro davrida keskin tazyiq va ta’na-dashnomlarga ham duchor bo‘lganligini, afsuski, bugungi yoshlarimiz yaxshi bilmasligi mumkin. Zotan, Istiqlol tufayli bugun Cho‘lponning nomini qo‘rquv yoki hadik bilan emas, balki haqli ravishda faxr bilan tilga olishimizda va uni adabiyotimizning eng porloq siymolaridan biri sifatida ardoqlashimizda O.Sharafiddinovning xizmatlari beqiyosdir.[3-62]

Aslida, adib asarlariga baho berish va ularni tadqiq etishda tarixiy sharoitni e’tiborga olishimiz va sobiq sho‘ro davrida yashab, ijod qilgan boshqa san’atkorlar kabi Qodiriy, CHO‘lpon va Qahhorlar ham butunlay erkin bo‘lmaganini unutib bo‘lmaydi. Bu jihatdan Ozod Sharafiddinovning CHO‘lpon ijodini o‘rganish borasidagi fikrlari asosli: “Muayyan zamon, muayyan jamiyatda yashagan shoir, tabiiyki, bu jamiyatdan tashqariga chiqib keta olgan emas. CHO‘lponga ob’yektiv yondoshish, uning shaxsiyatini, ijodini xolisona baholash uni mutlaqo kamsitmaydi, balki bizning yuraklarga yaqinroq qiladi. CHO‘lponning badiiy ijodidagi yoxud adabiy-tanqidiy maqolalar idagi hukmron mafkura g‘oyalariga yon berilgan o‘rinlarni ko‘rganda, uning nomiga malomat toshlarini otishga shoshilmaslik kerak. Bil’aks, uni tushunmoqqa harakat qilaylik. Bu mulohazalar faqat Cho‘lponga emas, balki Oybek, G‘.G‘ulom, H.Olimjon, A.Qahhor, Shayxzoda, Mirtemir kabi ko‘p yillar mobaynida adabiyotimizning chinorlari hisoblanib kelgan, keyingi yillarda esa o‘rinli-o‘rinsiz ta’na-dashnomlarga ro‘para kelayotgan ijodkorlarga ham taalluqli.” [4-64]

MUHOKAMA

Munaqqidning “Iste’dod jilolari” (1976) kitobi ham uning “Zamon. Qalb. Poeziya” (1962) asari singari adabiy – tanqidiy tafakkur rivojida quvonchli bir voqea bo‘lgan. Ushbu asarni varaqlar ekanmiz, dastavval undagi esse – portretlarning nomlari diqqatimizni o‘ziga jalb etadi: “Cho‘qqi”, “Daryodil shoir”, “So‘z san’atiga fidoyi

sadoqat”, “Ulkan hayotning ilk sahifalari”. Darhaqiqat, mashhur shoir, buyuk qalb egasi bo‘lgan G‘afur G‘ulomga nisbatan “Daryodil shoir” degan iboradan ko‘ra ham munosibroq ta‘rif bormi? G‘afur G‘ulom ijodi adabiyotimizning eng yuksak va porloq “cho‘qqisi”ga qiyos qilingani-chi? Yoki zabardast adibimiz Oybekning so‘z san‘atiga bo‘lgan sevgi-sadoqatini “fidoyi” deb atamaslik mumkinmi?

To‘plamdagi maqolalar hajman katta emas, lekin tanqidchi ana shu ixcham maqolalarda adabiyotimizning eng yirik vakillarining hayot yo‘lini yoritishga va ular ijodi va shaxsiyatining asosiy qirralarini mufassal ochib berishga muvaffaq bo‘lgan. Haqiqiy tanqidchilarga xos mahorat bilan u yoki bu so‘z san‘atkorining ijodiy yo‘li qanday shakllanganligini, uning o‘ziga xos va mushtarak tomonlarini, adabiyotimizga qo‘shgan hissasini va shu tariqa o‘sha yozuvchining adabiyot tarixida tutgan o‘rnini aniqlashni asosiy maqsad qilib qo‘yadi. Masalan, A.Qahhorning “Sarob” romani tahliliga to‘xtalib o‘taylik. Kitobxonlarga ma‘lumki, “Sarob” romani tanqidchilikda ko‘pgina munozaralarga sabab bo‘ldi. Ayrim adabiyotshunoslar asarni to‘la va to‘g‘ri baholay olmadilar. Ular romanning o‘ziga xosligini, uning g‘oyaviy-badiiy Jihatlarini qandaydir “quyma qolip”lar bilan o‘lchab ko‘rishdi va oqibatda yozuvchi oldiga noto‘g‘ri talablar ham qo‘yishdi. Munaqqid A.Qahhorning satirik iste‘dodi va uning evolyutsiyasini tadqiq etar ekan, adib asarlarini baholashda ham jahon adabiy-estetik tafakkur me‘zonlarini asosiy dasturulamal qilib oladi. “Yozuvchi ijodiga baho berganda faqat nimani aks ettirayotganini asos qilib olsagu, boshqa tomonlarini hisobga olmasak, noobyektiv, birtomonlama yo‘lga kirib ketish oson. Yozuvchi ijodining qiymatini belgila ydigan eng muhim narsa uning aks ettirayotgan hodisalarga munosabatidir”, - deydi olim.

“Iste‘dod jilolari”ning “Sarob” romaniga nisbatan yana bir jihati bor. “Sarob”- ko‘p qirrali roman. U ayni paytda egoistik talant va uning fojiali taqdiri haqidagi asar ham bo‘lib, A.Qahhorning muhim adabiy-estetik qarashlarini ham o‘zida mujassamlashtirgandir. Afsuski, romanning bu jihati adabiyotshunoslar e‘tiboridan chetda qolib ketar edi. A.Qahhor Saidiydagi durustgina talantining qurboni bo‘lishini realistlik lavhalarda aks ettirar ekan, u orqali go‘yo “Gap faqat talantda emas balki

talantning maqsad yo‘nalishidadir. Talant xalqqa bag‘ishlanishi, eng yuksak va oliyjanob g‘oyalarning tantanasi uchun xizmat qilishi kerak”, degan ezgu bir haqiqatdan bizni ogoh qilganday bo‘ladi. Bunday hayotiy g‘oyalar bugun ham dolzarbligini yo‘qotmaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Ozod SHarafiddinovning zabardast adabiyotshunos alloma va mohir tarjimon sifatidagi rang-barang ijodiyoti qanchalar e‘tiborga loyiq bo‘lsa, u kishining muharrirlik va ustoz-murabbiylik faoliyati ham shu qadar e‘zoz-ehtiromga munosibdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ozod Sharafiddinov. Fikr erkinligi-zarur ehtiyoj. Adabiyotshunos Ibrohim Haqqulga ochiq maktub. O‘zbekiston adabiyoti va san’ati gazetasi. 2002 yil 14 may.
2. Ozod SHarafiddinov zamondoshlari xotirasida. –T: O‘zbekiston, 2007
3. Ozod SHarafiddinov. Talant xalq mulki. –T: Adabiyot va san’at, 1979.
4. Ozod SHarafiddinov. Ijodni anglash baxti. –T: Sharq, 2004.